

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА: ДЕКЛАРАЦІЇ І РЕАЛЬНІСТЬ

Добродумов Петро Олександрович

к. і. н., доцент кафедри державно-правових дисциплін
Українська академія банківської справи Національного банку України

Пріоритетом для будь-якої сучасної держави має бути дотримання прав і свобод людини і громадянина. У 1991 році Україна, ставши незалежною державою, зробила перший крок на шляху до утвердження демократії, верховенства права. В прийнятій у 1996 році Конституції міститься окремий розділ, присвячений правам і свободам людини і громадянина. Стаття 21 Конституції України визначає, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Згідно статті 22 Основного Закону держави права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. Ч. 3 ст. 22 Конституції України підкреслює, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

За роки незалежності України принципи прав людини, закладені в законодавстві, міжнародних зобов'язаннях та Конституції України, поки що так і залишаються прожектами та дороговказами державного й соціального будівництва, але не стали реальними підвалинами громадянського суспільства та механізмами державного управління.

Вони частіше за все залишаються вивіскою української держави, за якою приховані не зовсім привабливий фасад та "кухня" функціонування державного апарату, чи діяльності так званих "професійних правозахисників". Загалом прав стало більше, але захищаються вони гірше. В Україні немає практично жодного права людини, яке б не порушувалося. При цьому мається на увазі не вчинення злочинів проти громадян з боку кримінальних осіб чи угруповань, а саме державна політика щодо забезпечення реалізації цих прав.

Права людини в Україні виступали та продовжують виступати свого роду заручниками складних процесів державотворення, об'єктом системних політичних

спекуляцій з боку практично усіх політичних сил, що в значній мірі, в суспільній свідомості, нівелювало й саму цінність прав і свобод людини.

Зважаючи на те значення, яке надається проблемі забезпечення прав людини на світовому і європейському рівнях, загальний концептуальний підхід полягає в тому, що на перший план виходить людина з її життєво важливими потребами, а досконалість юридичного механізму визначається саме як здатність останнього забезпечити ці потреби.

Визнання України соціальною державою (ст. 1 Конституції України), а також загострення соціальних проблем у зв'язку з переходом до ринкової економіки зумовили актуальність пошуку оптимальної системи державних засобів забезпечення насамперед соціальних прав людини і громадянина в Україні.

Конституція України встановила перелік соціальних прав людини і громадянина: право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48); право громадян на працю, належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (ст. 43); на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 46); право на житло (ст. 47); право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49); право дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на державне утримання та виховання (ст. 52) тощо.

Разом з тим, нинішня ситуація в Україні, доповіді про права людини, соціальні дослідження, невиконання судових рішень у соціальній сфері, брак бюджетних коштів, проблеми у сфері обмеження права на соціальний захист свідчать про неспроможність і відсутність достатньої політичної волі для здійснення цих конституційних положень.

Україна, як і раніше, досить далека від умов, за яких кожен може реалізувати свої соціальні права в повному обсязі. Європейські стандарти в галузі соціального забезпечення права залишаються недоступними для України до цих пір. Показник «гарантованого рівня прожиткового мінімуму», що

використовується в Україні, суперечить українському законодавству та незаконно обмежує рівень соціальних виплат. Використання цих «сурогатних» показників відображає нездатність держави забезпечувати базові соціальні стандарти і забезпечити підвищення рівня життя для населення. Система соціального забезпечення є неефективною в Україні через відсутність повного бюджетного фінансування. Саме тому основні соціальні стандарти не відповідають європейським, більшість з конституційних соціальних стандартів залишаються лише деклараціями.

Аналіз ситуації із забезпечення прав людини з питань соціального захисту, показує, що бідність є найбільш важливим фактором, який є однією із перешкод на шляху до практичної реалізації соціальних прав і цей показник зростає протягом останніх років. Бідність сімей з дітьми, що стає хронічним явищем, є одним з основних чинників поляризації суспільства і формування спадкової бідності. Таким чином, бідність залишається головною складовою порушення прав людини, створює перешкоди в реалізації інших прав, коли норми Конституції, які передбачають соціальні права, носять декларативний характер. При цьому більшість з цих прав ніколи й не втілювалось в життя. І захистити їх в суді, не зважаючи на те, що *«норми Конституції є нормами прямої дії»* (ч. 3 ст. 8), реально неможливо.

Слід також зазначити, що й конституційні механізми захисту прав людини в Україні є відверто слабкими: парламентський контроль за виконавчою владою практично обмежений однією згадкою про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, інститут якого є доволі слабким, позапарламентський контроль взагалі не передбачений, а функція Президента як гаранта прав і свобод ніяким чином не прописана, отже, теж є суто декларативною.

Так, стаття 46 проголошує право громадян на соціальний захист, але при цьому демонструє глибоку невідповідність практики продекларованим конституційним нормам. Дійсно, звертає на себе увагу остання фраза: "Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування,

мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом".

По-перше, таке формулювання дає право державі пов'язувати пенсії та інші соціальні виплати з наявністю у громадян інших доходів, що вимагає вироблення абсолютно іншої концепції пенсійного забезпечення та одразу ж викликає настороженість, якщо врахувати "традиції" бюрократизованої безтолковщини у відносинах держави з власними громадянами і спроектувати ці "традиції" на реальне економічне становище мільйонів пенсіонерів, вимушених шукати додаткові засоби для існування. Ці побоювання тим більше обґрунтовані, що вже після прийняття Конституції уряд неодноразово демонстрував антисоціальну спрямованість своєї політики, у тому числі й щодо пенсійного забезпечення.

По-друге, поняття прожиткового мінімуму набуває сенсу правової норми тільки в економічно благополучних державах, де закон може встановлювати його рівень свідомо більш високим, ніж фізіологічний, виходячи зі сформованих стандартів якості життя та економічних можливостей суспільства. Але в нинішньому економічному стані України поняття прожиткового мінімуму для багатьох громадян, на жаль, вже втрачає характер правової норми і набуває свій первісний зміст фізіологічного виживання, яке, як відомо, не підпорядковується державним законам і приписам. Тому якщо навіть не акцентувати увагу на тому, що порушення згаданої конституційної норми об'єктивно набуває масового характеру, залишається питання про те, що сама ця норма не узгоджується з нормами фізіологічними.

Декларуючи вельми привабливі соціальні права, статті 47-49, як і попередні, не можуть служити нормами прямої дії, що дискредитує їх незалежно від "благих намірів" їх авторів. Стаття 47, наприклад, проголошує право кожного на житло. Але таке право ніхто ніколи і ніде не оспорював і воно зовсім не потребує конституційного закріплення, адже кожному потрібно не право на житло, а саме житло. Теза про те, що "держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду",

завідомо не можна приймати всерйоз, так само як тезу про надання безкоштовного або доступного по оплаті житла тим, хто цього потребує.

Декларативний характер цього положення особливо впадає в очі на тлі непомірно високих (і таких, що постійно підвищуються) тарифів на житло і комунальні послуги, що не супроводжуються збільшенням доходів громадян. Стаття 48, яка надає кожному "право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло", на тлі жалюгідного становища мільйонів громадян України носить характер фарсу або відвертого знущання, як ніби "правом" можна когось нагодувати або одягти, не кажучи вже про те, що таке "право" існує у будь-якої людини без усякої Конституції. При цьому зауважимо, що згадуваний у цій статті "достатній" життєвий рівень – не те саме, що "прожитковий мінімум, який встановлюється законом" згідно зі статтею 46, а це, в свою чергу, свідчить як про юридичну, так і про логіко-змістовну недбалість Конституції.

У статті 49, присвяченій праву на медичну допомогу, звертає на себе увагу повністю відірвана від реального життя теза про те, що існуюча мережа державних і комунальних, тобто безкоштовних, медичних закладів не може бути скорочена. Як відомо, ця мережа скорочується і розвалюється "в явочному порядку" через відсутність коштів, що ще раз підкреслює безвідповідальність цих конституційних положень.

Зауважимо, що на практиці така вимога незалежно від "благих намірів" авторів здатна лише перешкодити збереженню прийнятного рівня медичного обслуговування шляхом цивілізованого залучення приватного капіталу та коштів громадян в розвиток цієї життєво важливої сфери соціальної інфраструктури.

І хоча система охорони здоров'я, незважаючи на вкрай недостатній бюджет, функціонує, виконуючи, хоча і викривлено, свої функції, це є лише підтвердженням існування великого тіньового обсягу фінансування, який забезпечують пацієнти з власної кишені і який вкрай негативно впливає на рівень доступності медичної допомоги, особливо для незаможних верств населення. Невизнання цього факту державою та подальша декларація безоплатності всієї

медичної допомоги може вкрай загострити ситуацію і буде сприйнята суспільством як приклад цинічної „подвійної моралі”, що стосується кожного громадянина, бо за медичною допомогою, рано чи пізно, звертається кожен [2].

Серйозною соціально-економічною проблемою є зростання рівня безробіття, що загрожує несприятливими соціальними наслідками. Подовження термінів безробіття (як за власним розсудом, так і за інших причин) є дуже небезпечним соціально-економічним процесом, який свідчить про тенденцію його переходу в застійну форму. Дуже важливим питанням в контексті соціального захисту є розвиток гуманітарної сфери, зокрема освіти, науки, культури, відпочинку і туризму. Адже зайнятість населення має бути гарантом у забезпеченні кожним працівником свого добробуту відповідного до трудового вкладу, знань і здібностей [3, с. 82-84]. Має відбуватись стимулювання зайнятості та створення нових робочих місць з метою підвищення рівня життя населення.

Для реального здійснення права людини на соціальний захист важливо визнати це право як суб'єктивне. У теорії права суб'єктивне право визначається як передбачена для уповноваженої особи в цілях задоволення її інтересів міра можливої поведінки, яка забезпечена юридичними обов'язками інших осіб. Ознаки суб'єктивного права такі: 1) свобода поведінки особи в межах, встановлених нормою права; 2) можливість для особи користуватися певним соціальним благом; 3) повноваження здійснювати певні дії і вимагати відповідних дій від інших осіб; 4) можливість звернутися до суду для захисту порушеного права.

Використана література

1. Конституція України прийнята на V сесії Верховної Ради України від 28.06.1996 р. зі змінами та доповненнями станом на 01.10.2012 р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.3.rada.gov.ua>
2. Петренко О. Система охорони здоров'я України: реалії та перспективи / Олег Петренко – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mediaschool.org.ua/uploads/content/Alumni/8a.-Petrenko.pdf>
3. Балашов А. М. Сучасні проблеми соціального захисту населення в Україні / А.М. Балашов // Економіка та держава. – 2010. – № 1. – С. 82-84.